

Türk Edebiyatında Farsçadan Geçen Bir Kopya Deyim: *Kemer Bağlamak*

Filiz KAYNAK¹

Öz

Dil, bir toplumun yalnızca iletişim aracı değil, aynı zamanda o toplumun kültür ve yaşam biçiminin taşıyıcısıdır. Bir dilde kullanılan kelimeler, kelime grupları, deyimler, ikilemeler ve atasözleri gibi yapılar, o toplumun yaşam tarzını, düşünce biçimini ve diğer kültürlerle olan etkileşimini yansıtır. Bunlar arasında yer alan deyimler, bir milletin kültürel değerlerini ve yaşam felsefesini yansıtan önemli unsurlardan biri olmasının yanı sıra kopyalama yoluyla bir toplumdaki diğerine geçebilir. Tarihi Türk dili alanında, bazı deyimlerin Türkçe ile herhangi bir akrabalığı bulunmayan dillerden kopyalandığı görülmektedir. Bu durum, Farsça ile Türkçe arasında da yaşanmış olup kemer bağlamak deyimini Farsçadan Türkçeye kopyalanmıştır. Türk edebiyatında bu deyim ilk olarak Karahanlı Türkçesinde rastlanmıştır, sonrasında ise Harezmi, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde benzer veya farklı versiyonları tespit edilmiştir. Bu çalışmada öncelikle kemer kavramının tarihi Türk dili alanındaki kullanım şekillerine, devamında ise kemer bağlamak deyiminin ismi zikredilen dönemlerdeki kullanımları ve farklı türevleri incelenecek olup konuyla ilgili tespit ve değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Deyim, Kemer bağlamak, Deyim Kopyaları*

¹ Doktora Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun/Türkiye, ORCID: 0000-0003-2900-6943, e-posta: filiz55kaynak@gmail.com. (Sorumlu Yazar)

A Copied Idiom from Persian in Turkish Literature: Kemer Bağlamak

Filiz KAYNAK¹

ABSTRACT

Language is not only a means of communication for a society, but also the carrier of that society's culture and lifestyle. Structures such as words, phrases, idioms, reduplications and proverbs used in a language reflect the lifestyle, way of thinking and interaction with other cultures of that society. Among these, idioms are one of the important elements that reflect the cultural values and philosophy of life of a nation, and can also be transmitted from one society to another through copying. In the field of historical Turkish language, it is seen that some idioms are copied from languages that have no relation to Turkish. This situation also occurred between Persian and Turkish, and the idiom "belt girdling" was reproduced from Persian to Turkish. In Turkish literature, this idiom was first encountered in Karakhanid Turkish, and later similar or different versions were identified in the periods of Khwarezm, Chagatai and Old Anatolian Turkish. In this study, first the usage forms of the concept of belt in the field of historical Turkish language will be examined, and then the usages and different derivatives of the idiom "kemer bağlamak" in the mentioned periods will be examined, followed by some findings and evaluations will be made on the subject.

Keywords: *Idiom, Kemer bağlamak, Idiom copy*

¹ PhD student, Giresun University, Institute of Social Sciences, Giresun/Turkey, ORCID: 0000-0003-2900-6943, e-posta: filiz55kaynak@gmail.com. (*Corresponding Author*)

1. Giriş: Türkçe - Farsça İlişkisinin Tarihî Kökenleri: Soğdlar ve Türkler

Dil, insanlar arasındaki iletişimi sağlayan, duygu, düşünce veya isteklerin ses, şekil ve anlam yönünden karşı tarafa aktarılmasına imkân veren dinamik bir iletişim aracıdır. Kendine özgü kuralları olan bu araç, seslerin ve sembollerin belirli bir düzen dâhilinde bir araya gelmesiyle sistemli bir yapı oluşturur. Bu yapı, içinde bulunduğu toplumun sosyal, kültürel ve siyasi yönlerini yansıtır ve o toplumun kimliğini belirlemesine yardımcı olurken diğer toplumlarla olan etkileşiminin artmasını da sağlar. Tarihin ilk dönemlerinden itibaren toplumlar ve buna bağlı olarak kültürler arası etkileşim, dillerin karşılıklı olarak birbirini etkilemesine neden olmuştur. Bu süreç kimi zaman yalnızca kelime alışverişiyle sınırlı kalırken bazen de dilbilgisel öğeler veya kalıp ifadelerin ödünç alınmasına yol açmıştır. Bunun sonucu olarak bazı alıcı dillerde yabancı unsurların sayısında artış görülürken sözdizimsel yapılarında da değişiklikler meydana gelmiştir. Bu süreç dilin, yalnızca iletişim aracı olmaktan ziyade toplumların kültürel belleğini koruma ve zenginleştirme görevini üstlenmesine zemin hazırlamış; aynı zamanda bilim ve kültürde üretken olan toplumların dillerinin daha baskın hâle gelmesine ve buna karşılık olarak geri kalmış toplumların dillerinin etkisinin giderek azalmasına neden olmuştur.

Toplumlar arasındaki ticari, kültürel, ekonomik ilişkiler ve bunların yanı sıra bilimsel çalışmalar, seyahatler, göçler gibi durumlar diller arasında menfi veya müspet, az veya çok etkileşimin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu etkileşimler yakın toplumlar arasında olabileceği gibi uzak coğrafyalar arasında da görülebilmektedir. Toplumlar arasında gerçekleşen temaslar, birbirinde olan veyahut olmayan özelliklerin alınıp taşınmasında etkin rol oynar. Böylece dillerin sahip olduğu etkenlere nispet münasebetler ile birinden diğerine bazen tercüme bazen de kopyalama yoluyla aktarım gerçekleşir ya da doğrudan doğruya kelime alışverişi şeklinde tahakkuk eder (Balcı, 2014: 47).

Türkler, tarihin çok eski dönemlerinden itibaren Orta Asya'nın "gizemli tüccarları" olarak bilinen Soğdlarla sürekli iletişim içerisinde bulunmuşlardır. MÖ 6. yüzyıldan MS 12. yüzyıla kadar İran dilli dünyanın bir parçası olan Soğdlar, ilişki içinde buldukları dilleri birbirine bağlayan ve harmanlayan bir halk olarak tarih sahnesinde yer almıştır (Eker, 2012: 79-80). Siyasi olarak merkezi devlet yapısına sahip olamayan Soğdlar, küçük krallıklar hâlinde örgütlenerek Maverâünnehir'e kadar yayılmış, gittikleri yerlerde ticaret yapmaya başlamışlardır. Kendi dillerinde oluşturdukları ticari terminoloji sayesinde, farklı diller ve kültürler arasında köprü vazifesi kurmuşlar, Orta Asya'nın ticaret yollarını aktif bir şekilde kullanarak İpek Yolu'ndaki ticaret merkezinde yer almışlardır. Bu süreçte Akhunlar ve Köktürklerle etkileşim içerisinde bulunmuş, birtakım siyasi ve ticari anlaşmalar yaparak Akhunların Orta Asya'daki gücüne uyum sağlamışlardır. 552 yılında Bumin Kağan önderliğinde Akhun Devleti'ne son verilmesiyle Köktürkler, Orta Asya'da güçlü bir devlet hâline gelirken Soğdlar da bu sırada Köktürklerle önemli ilişkiler kurmuş, bu durum Doğu ile Batı arasındaki kültürel alışverişin hızlanmasında önemli rol oynamıştır. Türk-Soğd ilişkileri bağlamında Türk dilinin tarihî seyrine bakıldığında ise Türk tarihinin en eski yazılı belgeleri olan Köktürk yazıtlarında bu etkileşimin izlerine

rastlanmakta olup Türklerin sosyal, kültürel ve ticari bağlarını güçlendirdiği görülmektedir. Soğdlarla sıkı ilişki içerisinde bulunduğu milletler arasında yer aldığını gösteren en önemli örnek Bugut Yazıtı'dır. Bu yazıtın üç yüzü Soğdca, bir yüzü Sanskritçedir. Yazıtın, Köktürkçe değil de Soğdca yazılması bu dilin I. Köktürk Kağanlığı döneminde resmî yazı dili olarak kullanıldığını kanıtlar niteliktedir. Bunun yanı sıra Köktürk ve Uygur dönemlerine ait Köl Tigin, Bilge Kağan, Moyun Çor gibi yazıtlarda Soğdlardan bahsedilmesi Türk-Soğd ilişkilerinin oldukça ileri düzeyde olduğunun göstergesidir (Alyılmaz, 2003: 17; Tekin, 1997: 42).

Köktürkler döneminde siyasi yönden etkisini her daim gösteren Soğdlar, Uygur Devleti döneminde ise özellikle tarım, kültür ve şehirleşme gibi alanlarda kayda değer rol üstlenerek toplumun gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Böğü Kağan ve Baga Tarkan dönemlerindeki siyasi olaylarda varlıklarını güçlü bir şekilde ortaya koymalarının yanı sıra Çinlilere karşı Uygurlarla kurdukları ittifaklarla da dikkatleri üzerlerine çekmişlerdir. Böğü Kağan döneminde Mani dini kabul edilmiş ve bu dinin Uygur Kağanlığı'ndaki zaferinin en yakın tanığı olan Soğdlara hem ekonomik kalkınmada hem de yönetimde önemli görevler üstlendirmiştir. Ticari yetenekleri sayesinde, Uygurların büyük başarılar elde etmelerini sağlamış ve özellikle de Çin ile ticari ilişkilerin kurulmasında stratejik bir rol oynamışlardır (Gömeç, 1997: 43). Bu dönemde yazıtların dili, dinî metinlerin çevirisi veyahut ticari yazışmalarda Soğdcanın etkisi bulunmaktadır. Bu etkinin önemli örneklerden biri, Karabalgasun yazıtının Türkçe, Soğdca ve Çince olmak üzere üç dille yazılması; bir diğeri ise Güney Gobi'de bulunan Sevrey Kitabesi'nin Soğd ve Türk dillerinde yazılmış olmasıdır. Bu durum, Soğdlara ve Soğd diline gösterilen rağbetin bir yansımasıdır. Eski Uygur Türkçesinin kullanılmaya başlanmasıyla her iki dilin kullanımı uzun yıllar boyunca varlığını sürdürmüş, ancak bir süre sonra Soğdcanın, Uygurlar üzerindeki etkisi azalmaya başlamıştır. Karahanlı dönemine gelindiğinde ise Orta Asya'da önemli bir ticaret ve kültür dili olarak varlığını sürdürse de Karahanlıların İslamiyet'i kabul etmesi ve Türkçenin yazı dili olarak prestij kazanmasıyla birlikte Soğdcanın kullanımı gittikçe azalmıştır.

VIII. ve IX. yüzyıllardan itibaren Oğuzlar güney ve doğu bölgelerine yerleşerek Soğd tüccarlarıyla İpek Yolu boyunca ticari ilişkiler kurmuşlardır. IX. yüzyılın sonlarından itibaren devam eden bu uzun süreli ikili ilişki, Türkçenin Soğdca üzerindeki etkisinin artmasına ve sonrasında Soğdca konuşan grupların Türk dilli grupların hâkimiyeti altına girmesine neden olmuştur. İlerleyen dönemlerde ise Farsça ve Arapçanın da etkisiyle Soğdca kullanımı gittikçe azalmış, sonrasında ise ortadan kalkması hızlanmıştır (Khabbazı (Çev. Başar), 2017: 212; Sims-Williams-Hamilton, 1990: 10).

“Orta Farsça olarak adlandırılan Soğdca döneminden sonra Türkçe ve İrani diller arasındaki ilişki İslamiyet'in yükselişi ile farklı bir boyut kazanmış, artık Türkler, Müslüman olan Farslarla ilişkilerini ticaretin ötesine götürmeye; bu ilişki neticesinde ve Orta Asya'da yayılmaya başlayan yeni dinin etkisi ile dinî terimleri değişmeye başlamış, dinî terimlerde görülen değişimden başka, dinin algılanması ve uygulanması bakımından Fars kültürü Türk dinî muhitine ve Türk diline az veya çok tesir etmiştir. Bu tesirin tek taraflı olmadığı da aşikârdır. Kaşgarlı'nın, Balasagunluların, Tıraz (Talas) ve Beyza şehirleri

halkının Soğdca ve Türkçe kullandıklarını, Balasagun'a varıncaya kadar İspicab halkının dilinin çapraşık olduğunu belirtmesinden bölgede yaşayan Soğdların en azından bir bölümünün uzun soluklu yoğun temasların ardından Türkleştiğini anlıyoruz.” (Eker, 2009: 73; Eker, 2013; Şimşek, 2016: 13). XI. yüzyıldan sonra Türkçe ve Farsça arasındaki ilişki, İslami Türk Edebiyatı bağlamında gelişme göstererek çok boyutlu bir durum kazanmıştır.

2. Deyim Kavramı

Deyimler, toplumların tarihinin çok eski çağlarından günümüze kadar çeşitli gelenek, görenek, yaşam tarzları, hayata bakış açılarının yansıtıldığı, yazılı ve sözlü kültürün daha iyi anlaşılabilir ve aktarılmasında önemli rol oynayan söz birlikleridir. Türk dilinin en eski kaynakları olan Köktürkçeden günümüze kadar gelen yazılı metinlere bakıldığında Türkçenin, deyim söz varlığı açısından oldukça zengin olduğu görülmektedir. Bu da Türk dilinin aslında Köktürkçeden çok daha öncesinde işlenmiş ve gelişmiş bir dil yapısının olduğunu göstermektedir.

Türkçede deyim ile ilgili çok eski zamanlarda *ta'bir*, *darbimesel* ve *ıstılah* gibi terimler kullanılmıştır. Batı dillerinde ise Fransızca *locution*; İngilizcede *locution*, *idiom*, *formula*, *expression*; Almancada *ausdruck*, *redensart* gibi ifadelerin yer aldığı bilinmektedir. Güncel Türkçe Sözlük'te deyim için; “genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği; tabir” (<https://sozluk.gov.tr/>) anlamı verilmektedir. Korkmaz, Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü'nde deyim kavramını “Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime veya kelime grubu” (2019: 111) şeklinde tanımlamaktadır. Banguoğlu, dilimizde birleşik kelime ile deyim kavramlarının çok fazla karıştırıldığını, birleşik kelimenin bir yapı bilgisi terimi, deyim ise anlam bilgisi terimi olduğunu ifade eder (2015: 296). Aksoy, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde deyim, çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük toplulukları olarak tanımlar (1984: 59). Hatiboğlu, deyim anlatım gücünü artıran ve az çok mantık dışına kayan bazı sözcüklerin değişme de bazılarının değişerek çekimlendiği kalıplar olarak ifade eder (1982: 194). Topaloğlu, Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü'nde deyim çekici anlatım özelliğine sahip, genellikle gerçek anlamından ayrı anlamı olan kalıplaşmış kelime öbeği olarak tanımlamaktadır (1989: 55).

3. Kopyalama

Bir dile ait unsurun başka bir dile kopyalanması anlamına gelen kopyalama terimini Johanson “yabancı kodların kopyalarının eklemeye için gerekli morfosentatik çerçeveyi sağlamış biçimde yerli dile eklenmesi” (1998, 2008; bk. Eker, 2010: 198) şeklinde açıklamaktadır. Johanson, kopyalamayı genel ve seçmeli kopyalama olmak üzere ikiye ayırır. *Genel kopyaları* yabancı kodun bir biriminin temel koda bütün olarak kopya edilmesi olarak tanımlarken *seçmeli kopyaları*, bütün biçim özellikleri yerine malzeme,

anlam, birleşim, sıklık gibi yapı özelliklerinden birinin kopyalanması olarak açıklamaktadır (1998, 2008; Eker, 2010: 198). Kopyalanmanın oluşması için sosyo-kültürel etkenlerin var olması gereklidir. Sosyo-kültürel açıdan baskın olan dilin diğer diller üzerinde etkisi fazladır (1998, 2002, 2014). “Kopyalamada terminolojiyi kaynak dilden alıcı dile ses, şekil bilgisi ve/veya anlam açısından uyarlamak esastır” (Şimşek, 2020: 103).

İki dil arasında kopyalama hadisesinin gerçekleşebilmesi için bu dilleri konuşan toplumların tarih boyunca bir arada ticari, ekonomik ve sosyal ilişkiler kurmuş olması gerekmektedir. Tarihî Türk dili alanına bakıldığı zaman, Farsçadan Türkçeye çok sayıda kelimenin ödünçlendiği ve anlamın kopyalandığı görülmektedir. Kopyalama; dil bilimsel bir olgu olmasının yanı sıra iki toplum arasındaki sosyal, kültürel, ekonomik ve tarihî etkileşimin yansıması olarak değerlendirilmelidir. Türkçenin Farsçanın atası olan Soğdcayla çok eski dönemlerden itibaren çeşitli ilişkiler kurmuş olması, ticaretten diplomasiye uzanan geniş bir yelpazede kültürel etkileşimin görülmesi iki dil arasında kopyalamanın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

4. Deyim Kopyaları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Tarihî Türk dili alanında kopya deyimlerle alakalı çok az çalışma yapıldığı görülmektedir. İbrahim Olgun’un 1972 yılında kaleme aldığı “Farsça ve Türkçe Atasözleri ve Deyimler Üzerine” adlı makalesinde Farsça ve Türkçe arasında yüzyıllar boyunca pek çok deyim ve atasözünün yer aldığı dile getirilerek bu iki kültür arasında ortaklaşan 294 deyim, 63 atasözünün var olduğu bilgisi verilmektedir. Dankoff, “Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig) A Turko-Islamic Mirror for Princes” (1983) adlı çalışmasında Kutadgu Bilig’de yer alan Farsçadan kopya deyimler üzerinde de durmuştur. Deniz Abik’in “Nevâî’nin Üç Eserindeki Deyimlerin Farsça ile Karşılaştırılması” (2004) adlı çalışmasında Ali Şir Nevâî’nin Târîh-i Enbiyâ vü Hükemâ, Târîh-i Mülûk-i ‘Acem ve Münşe’ât adlı eserlerde fiil olarak kullanılan deyimlerin Farsça ile benzer olanları incelenmiş, Türkçe deyimlerin Farsça denklikleri olabilecek deyimleri ortaya koymak amacıyla Steingass, Amid, Burhan-ı Katı ve Z. Şükun sözlükleri tarandığı belirtilmiştir. Bu üç eserde Farsça ve Türkçe arasında ortaklaşan 61 deyim tespit edilmiştir. Mağfîret Kemal’in “Buddhist Türkçe Eserlerdeki Deyimler Üzerine” (2004) adlı çalışmasında Buddhist Türkçe eserlerden elde edilen malzemeyle deyimlerin Modern Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki yakın ya da benzer şekilleri karşılaştırılmıştır. Süer Eker’in “Türkçe-Farsça Dil İlişkilerinde Anlam Kopyaları Üzerine Notlar” (2010) adlı çalışmasında ise *anlam ve anlam kopyaları, bunlardaki kaynak dil sorunu* hakkında bilgi verilmiştir. Hemen devamında *ortak din ve kültürün anlam kopyalarındaki rolü*’nden bahsedilerek *bağımlı ve bağımsız dil koşullukları; deyimler ve atasözlerindeki koşulluklar* üzerinde durulmuştur. Osman Fikri Sertkaya “Eski Uygur Türkçesinde Deyimler” (2014) başlıklı çalışmasında deyimleri “I. bol- “olmak” fiili ile kullanılan deyimler; II. bar- “varmak, gitmek” fiili ile yapılan deyimler; III. kıl- “yapmak, etmek” fiili ile yapılan deyimler; IV. İyelik eki ve edat ile yapılan deyimler; V. Datif eki ve edat ile yapılan deyimler” başlıkları altında 14 deyim Çince ve Moğolca ile

karşılaştırmalı olarak ele alıp incelemiştir. Engin Çetin'in 2017'de ele aldığı "Çinceden Uygurcaya Çevrilen Metinlerde 'Ağız', 'Köz' ve 'Yüz' Sözcükleri ile Kurulmuş Deyimler" başlıklı çalışmasında Çinceden çevrilen Uygurca metinlerde "ağız", "köz" ve "yüz" sözcüklerinin yer aldığı yedi deyim karşılaştırılarak bunların Çincedeki durumları tespit edilmiştir. Son olarak Yaşar Şimşek tarafından hazırlanan "Arapça-Türkçe Deyim Kopyaları Üzerine" (2020) adlı çalışmada Türkçe ilk Kur'an tercümelelerinde Arapçadan Türkçeye yapılan deyim kopyaları üzerinde durulmuş, on deyimin Arapçadan Türkçeye kopyası tespit edilmiştir.

5. İnceleme

5.1. Tarihî Türk Dilinde *Kemer* Kavramı

5.1.1. Bağ "kemer"

Bağ kelimesini Clauson, "ba-"tan somut isim "bağ, düğüm, kemer" vb. ayrıca "bir araya getirilmiş ya da bağlanmış bir şey, demet, balya; ilk siyasi terminolojide bağ konfederasyon anlamına da geliyormuş gibi görünüyor" (Clauson, 1972: 310b-311a) şeklinde açıklamıştır. Orta Türkçe döneminin ilk eserlerinde *bağ 1* "bağ" anlamı verilmiş olup, *ton bağı* "pantolon ipi, kemer"; *bağ 2*. "düğüm"; 3. *bağ* "demet" anlamlarında kullanılmaktadır (Boeschoten, 2023: 67). *Bağ* "kemer" Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçesi eserlerinde tanıklanmaktadır: **Kar.** *Ol türge.k bağın çekdi o, bohça vb. şeylerin bağını çekti.* [DLT 275/239]. Kelime KB'de *kemer* anlamında görülmesi de yan anlam olarak *kemer* anlamıyla da karşımıza çıkmaktadır: *arığ bolsa özi yorısa köñ // muning bağı mundağ bilingü mun* [KB - 727] *iki neng turur ilke bağı beki // biri saklık ol bir törü il köki* [KB - 2015] *bu sözni eşit ay manga kelmedük // negü tir arığ bilge bağı beğük* [3926]. **Har.** *olarda on yarağısız iş bar erdi: yay birle taş atmak, sebküne atlıg oyun, iç ton bağların keng kılmaq...* [KE - 57V/9]; **Çağ.** Çağatay Türkçesi eserlerinden *Gülistan Tercümesi*'nde de yan anlamıyla tanıklanmaktadır: *Bu yigit, bernalık bağdın ne yemeyin belā bağige ilinip turur ve tiriglik reye anıdan temettu tapmayın ölüm iriglikinge hüküm kılıp turur* [GT 11a/1].

5.1.2. Beldürük "kemer, bel kuşağı"

Beldürük, Türk dili tarihinde ilk defa "kemer, bel bağı" anlamında Eski Uygur Türkçesinde tespit edilmektedir (Wilkens, 2021: 161). Kelime Eski Türkçenin Grameri'nde "+(ı)dUrXk insan veya hayvan vücut parçalarıyla bağlantılı olan nesnelere isimlerini meydana getirir; örneğin *boyunduruk* "boyunduruk", *beldürük* "kemer", *sakalduruk* "çenenin altındaki başlık başlık bağı" gibi" (Erdal, 2004: 146) şeklinde geçmektedir.

5.1.3. İlersük "uçkur"

Kelime, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi eserlerinde tanıklanmaktadır: **Kar.** *ilersük* “uçkur” [DLT 78]; **Har.** *Ey şa’ifa, barğıl evde un tükense ol un turğan tağarçuqmı Ağmeşning ilersükinge bağlap yatğıl, tedi erse, ol şa’ifa taqı andağ qıldı. Ağmeş erte qoptı, tez tonın keymekke qaşd qıldı erse, baqar ilersükinge tağarçuq bağlğ turur.* [NF 189/14-15]

5.1.4. Kayış “kayış”

Kayış kelimesi *kay-* < *ḳay-* “(kendini) eğmek, bükme” (Clauson, 1972: 674b) fiilinden türemiştir. Clauson, aynı zamanda *ḳadış* biçimini göstererek “kayış, kemer” anlamını verir ve genellikle *kayış* şeklinin kullanıldığını belirtir. Herhangi bir kök göstermez (1972: 607a). Gülensoy ise kelimeye “bağlamak, tutmak veya sıkmak amacıyla kullanılan, dar ve uzun kösele dilimi” anlamını vermiş, kelimenin kökünün *kad-* “döndürmek” fiilinden *kayış* biçiminin oluştuğunu göstermiştir (2011: 484). Kelimeye Eski Uygur, Karahanlı ve Çağatay Türkçesinde rastlanmazken Harezmi, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde tanıklanmaktadır: **Har.** *ançaqa tegi kim na’linim qayış körklüg bolmaqını taqı qamçım çıpçurğası körklüg bolmaqını sewer-men.* [NF 372/2]; *bir kün siz seferdin kelürde siz tevege minüp teve urur bolup ol kayış kamçı birle benim uçamka urdingiz, yanlağ ağrıdı.* [KE 235v/16]; ... *çulğandı tonı birle ol tar ton ya kılıç kayış fulan hubve ténür oturmışda* [ME 149/4]; **Kıp.** *süngüler uzunca tüz bolsa kılafserning kayış turğan yiri manglayana tigürü* [BV 5a/8]; *alsang taqı sening ilingde bolsa üzengü kayış birle bütün arasında sokğul* [MG 59a/3]; **EAT.** *arqasından kayış çıkardı, tekürün önine bıraktı, eydür Akın-calaruñ tırkeşi bağı üzengüsü kayış üzülür dikmege gerek olur, dedi* [DK 96b/7-8].

5.1.5. Kemer “kemer, kuşak”

Eren, *kemer* kelimesine “1. Bele dolayarak toka ile tutturulan, deri veya kumaştan yapılan bel bağı; 2. Etek pantolon gibi giysilerin bele gelen bölümü; 3. İki sütun veya ayağı birbirine bağlayan ve üzerine gelen duvar ağırlıklarını iki yanındaki ayaklara bindiren tonos bağlantı” olmak üzere üç farklı anlam vermektedir. Kelimenin Farsçadan geldiğini “ < Far. *Kamar* ‘herhangi bir şeyin ortası, bel; bir kuşak, bölge, kemer; bir dağın ortası; bir kemer, kubbe, kemerli kubbe’, ifadeleriyle dile getirir (1999: 229). Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı’nda ise *Kemer II* maddesinde kuşak anlamı verilmiş ve yine Farsça *kamar* kelimesinden geldiği belirtilmiştir (Tietze, 2023: 202). Kelime, tarihî Türk dili alanında XIV. yüzyıldan itibaren tanıklanmaktadır: **Har.** *Égningge hulle keltürdi taqı belinge kemer bağladular taqı taht üzre olturdu* [NF - 278/13]. **Kıp.** *Bragerius / kamar / kemer / chamer* [CC - 51b/15]; **Çağ.** *Sürse meydân içre her çabük yögmekdür işim // Kıynıçe ol çabük-i zerrin kemer bolğay mu dip* [BV 61/4]; *Ketân zer-keş zarafetdür çu kıydın yüz le’afetdür // Bilingde veb ni afetdür muraşsa’lğ kemer hancer* [FK 149/3]; *Barçasğa bağladı altun kemer// Kıldı alarnı barısın mu’teber* [YZ]; *Tapuğda ni kemer yaşmay bilidin // Yüknüp çeng çengler ilidin* [YED - 115]; *‘Uşşak ara zülfindin zünnâr kemer bolmış // Veb zülfini sevdâsı zâbidler ara bolmas* [SHD - 64a/9]; *Āstining büsesi ikbâl belinge kemer* [252/4]; *Ahîr Gedâmı tutkusudur inçke ağrığı // Bu gussadın ki inçke belini kemer kuçar* [GD - 612]; *yağış ton-lar keydürüp muraş[s]a’ tâc başın-ğa koyup muraş[s]a’ kemer bilin-ge*

bağla-dı [SMBC –48/14]; *bir altın eyerlig at-ka minip muraş(ş)a‘ tãc başın-da muraş(ş)a‘ kemer bilin-de ird-i rızvân ş-â(b) kôpup...* [RŞR – 565]; EAT. *Geydi hil‘ atler libãce egnine // Bağladı zerrin-kemer hem beline* [KY - 1052].

5.1.6. Kur “kemer, kuşak”

Eski Türklerde *kemer* anlamında kullanılan kelimelerden birisi *kur* dur. Clauson *kur 1* maddesinde “Orijinalde sadece erkek tarafından giyilen, daha sonra genel olarak -yurt’u çeviren kuşak- vb.” açıklamasını yaparken *kur 2* olarak oluşturduğu madde başında ise “Oldukça belirsiz anlamda, temelde belki ‘aşama’ (yüksek derecede olarak) ve ‘basamak (sayılardan biri), bundan ‘dizi, tuğla işi için sıra’ vb.” (1972: 642) olarak açıklamıştır. Bunların yanı sıra *kurşa-* fiilini “*kur-*’tan türemiş isim olan **kurş*’tan türemiş fiil olarak verirken, *kurşa;ğ*’i ise *kurşa-* ‘kuşanmak’tan türemiş bir isim olarak nitelendirir (1972: 665). Arslan Erol, Clauson’un *kur 2* olarak ayrı bir kelime olarak açıkladığı bu kelime, “kemer, kuşak” anlamındaki kelimenin anlam genişlemesi sonucu ortaya çıktığı açıklamasını yapmaktadır (2014: 391). Arslan Erol’a göre Clauson’un iki ayrı kelime olarak düşündüğü *kur 1* ve *kur 2* aynı kelimenin anlam değişmesi yaşamış hâlidir. Erdal ise *kur* “kemer” kelimesine birliktelik eki olan {+Xş} eki ile bu kelimeye isimden fiil yapan {+A-} ekinin gelmesiyle *kurşa-* fiilinin türediğini (1991: 422), *kurşan-* fiilinin de bu fiilin (*kurşa-*) dönüşlü çatısı olduğunu (1991: 607) dile getirir. *Kur*, Türk dili tarihinde ilk defa XI. yüzyıl eserlerinde tespit edilmiştir: **Kar.** *ol kafta.ng kurla.dı o, kaftana bir kuşak edindi ve onu ona geçirdi. kurla.r, kurla.ma.k.* (DLT 575/473); *ol kafta.n kurşa.dı o kaftanın kemerini bağladı. kurşa.r, kurşa.ma.k.* (DLT 570/469); *er ku.rın kurşandı adam kemerini kuşandı. kurşanu.r, kurşanma.k.* (DLT 391/306) tanımlanmaktadır. **Har.** *Yūsufnu zindānga keltürdiler erse zindānçı Yūsuf tonın çıkaraling, kurmı yazalng tedi.* [KE 87r/16]. *Ming altun kurluğ yigit sağında kollarıga altun ‘amüdlar alıp tururlar* [KE 101v/8]; *kurşa-* “kurşamak, kuşak sarmak” *On ming atlıg er kurşap yörigü teg on ming veziri bar erdi* [KE 62v/9]; *Bu sözler ciimle rãst turur, beç hatãsi yoq turur tedi. Taqı ol Bãbüyaqa bir qur bẽrdi kim ol qurmı Muqavqıs melik Peygãmberqa bir aq qatır birle ıda bẽriş turur erdi* [NF 82/11]; *Anı altun yalduzdı kurğa tertibçe kozdı* [ME - P189a/8], *Anğa iç kur bağladı* [ME - P205a/10], *yaşuk iç kur taş kur kön yançuk* [ME - P45b/3]; *eger bolsa altun kümiş kurları // zekãt bẽrse artar köñül nırları* [MM - 191/1] **Kıp.** *Tikke takı kabãning kurı bir ili birle şışse bu tafşıl öze turur* [İŞ 192a/8]; *Jalanaç nakt koboptur alton cur balteus // Jalanaç nact köböptür / altun kur balteus* (CC). **EAT.** *At (u) ton ana libãce kur kuşak // Bã-‘ãlem bã-ıabl geldi yüz inak* [KY - 1049]; *çal[-]kara kuş erdemli, kur kurma kuşaklu, kulağı altun küpeli* [DK 32b/8]; *Şüt‘abãsın egnine alıp, âdem-i şafı şacın biline kemer bağlayup...* [SK]; *kur eyer* “süslü, özenle yapılmış eyer”, *kur kemer* “süslü, özenle yapılmış kemer”, *kur kılıç*, (kurlu kılıç) “süslü, özenle yapılmış kılıç” *kur kuşak*, (kur kurma kuşak) “süslü, özenle yapılmış kuşak” (TS /2736-2737).

5.1.7. *Tayyın < Tai-yin*

Türk dili tarihinde “kemer, kuşak” anlamında tanıklanan ilk alıntı kelime *tai-yin* olarak karşımıza çıkmaktadır (Wilkens, 2021: 664). Kelime Daşakarmapathaavadānamālā’da ...*liken ku[rın beline yörgep erdini]lig tayyın [kedip ilig kan karşısn]tın ünüp...*[DKPAM – 2113/32] şeklinde geçmektedir.

6. Kemer Bağlamak

Kemer besten, kemer miyân, miyân bend, kemer best, beste-yi kemer Farsçada sıklıkla kullanılan ve “bir şeye hazır olmak, hizmete girmek” gibi anlamlara gelen bir deyimdir. Türkçeye birebir tercümesinin “kemer bağlamak” şeklinde yapabilecek bu deyim, BK’da “ihtiyâr etmek ve umur ve husûsda cesûr ve mukaddem olmakdan ve muhârebeden tarafeyn birbirine mukâbil olmakdan dahi kinaye olur” (1387); Amid’de “*ve kinâye az âmâde şoden berây-i kâri veyâ der kâri ihtimâm numüden*” (1372); Steignass’da *kamar bastan* “...*to engage heart and soul in business*” (Steingass, 1963; Abik, 2004: 216) şeklinde açıklanmaktadır. Deyim, kemer kelimesinin gerçek anlamının dışında “rütbe ve mevki” belirtmesi ile mecaz anlam kazanmış; Fars edebiyatında “savaşa hazır olmak, savaş vb. durumlar için hizmet etmek, hizmete girmek, bir işe hazırlanmak, azim ve imtimam göstermek, emre muntazır olmak” anlamlarında kullanılmıştır:

به مردی نشیند به آرام تو

ز تاج و کمر بسترد نام تو

“Senin bölgede mertlikle oturuyor, senin namına taç ve kemer kuşanıyor.” [FŞ - Hâkîm Firdevsî // 1-425]

بندند مردان ز همت کمر

کند هر دم اندیشه در خود امر

“Allah dostları himmet kemerini kuşanırlar. Her zaman işin sonunu düşünürler.” [FŞ - Mîr Nazmî // 1-527]

چو خورشید بر زد سر از برز گروه

میانها بیستند توران گروه

“Güneş dağın yükseklerinden baş gösterince Turan askerleri kemer kuşandılar.” [FŞ - Hâkîm Firdevsî // 1-751]

آن که در پیش سخن تیغ زبانش که زخم

از پی فائده چون نیزه میان بندد تیر

“Dilinin kılıcı, onun sözü etkili olsun diye tıpkı mızrak gibi daracık kemer kuşanır/hizmete girer.”
[FŞ - Hākīm Senāyī // 2-1263]

بهر خدمت هر که بر بندد کمر
از درخت معرفت باید ثمر

“Hizmet için kemer bağlayan kimseye bilgi ağacından meyve gerekir” [FŞ - Şeyh ‘Attār // 2-1317]

کره بر دوال کمر کرد سخت
به جنگ دوالی روان کرد رخت

“Kemer kayışını sıkıca bağladı. Devālī ile savaşmak için atını sürdü.” [FŞ - Şeyh Nizāmī/3-1899]

سوی میمنه در صف رومیان
زر یوند گیلی کمر برمیان

“Anadolu ordusunun sol tarafında Geylanlı Zerīvend kemer kuşanmıştı.” [FŞ - Mīr Hüsrev // 3-2016]

چون تو کمر جنگ یندی ملک روم
کمرای به در آورد و بر بست کمر تو

“Sen savaş kemerini kuşanınca Bizans imparatoru zünnar çıkarıp senin kemerini bağladı.” [FŞ - Hākīm Qatrān-ı Urmevī // 4-2859]

چون سنان از سر فرازی باشدش در صدر جای
هر که اندر خدمتت چون تیغ در بندد کمر

“Senin hizmetinde kılıç gibi kemer kuşanan kimse, mızrak gibi baş yükseltip seçkin makamda yer bulur.” [FŞ - Kemāl İsmā‘īl // 4-2895]

خورشید شرق خاوری در بندگی بسته کمر
مانکت غلام نیک پی الله مولانا علی

“Ey efendimiz Hz. Ali! Sen doğunun güneşisin, kulluk için kemer kuşanmışsın! Senin güneşin, Allah’ın ayağı uğurlu kölesidir.” [FŞ - Hāzret-i Mevlānā Quddise Sırruhu // 4-3351].

7. Farsça Deyimin Türkçeye Kopyalanması

Fars edebiyatında sıklıkla kullanılan *kemer besten*, *kemer miyân*, *miyân bend*, *kemer best*, *beste-yi kemer* deyimini, Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinden itibaren Türk edebiyatına anlam kopyası şeklinde

geçmiş; *Harezmi*, *Çağatay* ve *Eski Anadolu Türkçesi* yazı dillerinde varyantları ortaya çıkararak kullanılmıştır. Kutadgu Bilig’de *kur ba-* “kemer takmak, kuşak bağlamak” ve *kut kur ba-* “talih kemerini bağlamak”; Harezmi Türkçesi eserlerinde *şefaati kurın kurşa-* “şefaati için hazırlık yapmak” ve *kulluk kurını kurşa-* “kulluk (görevini yerine getirmek) için hazırlık yapmak” gibi iki farklı versiyonu görülürken Çağatay Türkçesi eserlerinde *himmet kemerin bağla-* “manevi bir kuvvet ile Allah’a sığınmak”; *adâvet üze kemer bağla-* “hırslanarak düşmanlık etmek”; *risâlet kemerin bağla-* “elçiliğe geçmek, elçi olmak”; *yokluk kemerini bağla-* “(mecaz) yokluk kemerini bağlamak”, *uzlet kemerin belige çal-* “yalnızlık kemerini beline bağlamak, yalnızlığa çekilmek”; Eski Anadolu Türkçesinde ise *himmet kemerin bağla-* “manevi bir kuvvet ile Allah’a sığınmak”; *itâ’at ve inkıyâd kemerin bağla-* “(birine) itaat etmek, boyun eğmek” gibi türevleri bulunmaktadır.

7.1. Karahanlı Türkçesi Eserleri

7.1.1. Kutadgu Bilig

kurın badı ögdülmiş anda narı

kıyksız tapuğ kaldı ilde turı [KB - 1605]

“Bundan sonra Ögdülmiş kollarını sıvadı; kapıdan ayrılmayarak mutlulukla hizmetine girdi”

ajunka badı kör tükel kut kurı

kozi birle katıp yoradı böri [KB - 461]

“Bak, dünyaya tam bir mutluluk kuşağı bağladı; kurt kuzu bir arada yaşadı.”

öküş edgü sözler tilin sözledi

işing itge men tip katıg kur badı [KB - 542]

“Pek çok iyi sözler söyledi; işini yapacağım, diye kesin söz verdi.”

Arat, beyitin anlamını yukarıdaki gibi vermektedir fakat burada *katıg kur bamak* deyiminin anlamını “kesin söz vermek” olarak çevirse de deyim anlamı Farsçada birebir olduğu gibi “bir işe katı bir şekilde hazırlanmak, sert bir şekilde başlamak”tır.

Yana aydı hacib sen emdi yori

Sevinçin tirilgil badıng kutı kurı [KB - 553]

“Hacib sözüne şöyle devam etti: Sen şimdi gönlünü hoş tut, artık devlet kuşağını kuşandın.”

Hacib çıktı aydı ay ay toldı tur

Tapuğka körüngil kutung badı kur [KB - 580]

“Hacib çıktı ve: Ey Ay-Toldı, dedi, buyur hükümdarın huzuruna gir; artık talihin yaver.”

Beyitte Arat, *kur* kelimesinin anlamını tam olarak vermemiştir. Burada *kut kur ba-* “(kuşak bağlamak) hizmete hazır olmak” (Şen, 2017: 149) deyimi yer almaktadır.

İsiz öngdi urma törü edgü ur

Kününg edgü bolğay kutung bağa kur [KB - 1456]

“Kötü teamül kurma, iyi kanun koy; ömrün iyi geçer ve mutluluk sana yâr olur.”

İlig aydı emdi köni sözleding

Sen emdi özüngke kutun kur bading [KB - 1917]

“Hükümdar şöyle dedi: Şimdi doğru söyledin, sen kendine mutluluk kuşağını bağladın.”

Kalı kök ayukluk tegir erse kör

Özin ked küdezgü kutı badı kur [KB - 4142]

“Kök-ayukluk nasip olursa, insan kendini çok iyi gözetmeli; o mutluluk kemerini kuşanmış demektir.”

Munu kur badım men tapuğka katıg

Bayat birsü tevfik ay bilgi batıg [KB - 5899]

“İşte ben hizmet etmek için gönülden niyet ettim; Tanrı bana tevfik ihsan etsin, ey derin bilgili.”

7.2. Harezmi Türkçesi Eserleri

7.2.1. Hüsrev ü Şirin

Yeti iklim beğleri yığlıp kapuğka

Kemer bağlap turuktular tapuğka [HŞ - 1893]

“Yedi iklim beyleri kapıda toplanıp hizmet etmeye hazır bir şekilde beklemekteler.”

Ağız bağlap çiçek tég taze yüzler

Tapunmakka kemer bağlanmış özler [HŞ - 51]

“Taze yüzler çiçek gibi ağız bağlayıp kendileri hizmet etmeye hazır durumdadırlar.”

7.2.2. Kısasü'l-Enbiyâ

Ol kıyâmet küin şefâ'atnıng kurını kurşaban

Yalnayu turğan tilindin ‘aşı yulğan Muştafa [KE - 2r/11]

“Kıyamet günü şefaath kemerini bağlayıp günahkârı, alevlenmiş dilinden kurtaran Mustafa.”

Men bulardan küll yıraq-men kul-men Allâh Mevlîğa

Qurşanıp kulluk kurını berke tutar-men yarlıgın

[KE - 39b/9]

“Ben bunlardan tamamen uzağım, Allah’a, Mevlâ’ya kulum; Allah için kulluk kuşağını sıkı tutarım.”

7.3. Çağatay Türkçesi Eserleri

7.3.1. *Yûsufu Zelîhâ*

Bağladı hizmetğa çü Yûsuf kemer

Barur idi gam-zede şâm u şeh [YZ 623]

“Çünkü Yusuf hizmete hazırlandı, gece gündüz gam ve keder içerisindeydi.”

Hazret-i Ya‘kûb dağı ol zaman

Bağladı himmet kemerin der-miyan [YZ 2481]

“Hazret-i Yakup o zaman manevi bir kuvvet ile Allah’a sığındı.”

Barça ‘adâvet üze bağlap kemer

Yandılar el-kışsa bu Ken‘aniler [YZ 1977]

“Sözün kısası, Kenanlıların hepsi hırslanıp düşmanlık etmek üzere geri döndüler.”

7.3.2. *Lütfî Divanı*

Biling hayâl içre kemer bağlamas kişi

Andın yakar çerâğ meh-i âsümân dağı [LD - 1955]

“Belinin hayali için kimse hazırlık yapmaz, ondan feleğin ayı dahi mum yakar.”

7.3.3. *Bedâyiü’l-Vasat*

Boldum belâk çün bilige bağladı kemer

Katlimğa güyiyâ bilin ol şüh bağlamış [BV - 262/4]

“[Ben] öldüm, çünkü o cilveli kadın benim katlime hazırlanmış.”

7.3.4. Vakfiye

... öze ‘abdi nebisining şer’i ta^qviiyetide sa’y-ı tamām ve ihtimām-ı mālā-keleām körgü^zgeyler ve cibād kemerin ictihād bilige bağlap ol şer’ küfresi ol islām fücresi def’iğa güşiş kılğaylar [VF - 2b/24]

“... kendi nebîsinin şeriatının güçlenmesi için bütün gayret ve ihtimamıyla uğraşacak ve cihat kuşağını içtihat beline bağlayıp şeriatın uzaklaşp küfre düşenler ve İslam içerisinde çıkan ahlaksızlıkların uzaklaştırılması için çaba gösterecekler.”

... (24) farklarığa nübüvvet tacın koyup şerif iğnelerige hidāyet hil’atin salıp mübārek billerige risālet kemerin bağlap bu hālāyık arasında ser-efrāz (25) ve mu’cize-perdāz kıldı [VF - 2a/24]

“... seçkinlerine nübüvvet tacını koyup şerefli omuzlarına hidāyet hilatini giydirip kutlu bellerine risālet kemerini bağlayıp bu yaratılmışların arasında benzerlerinden üstün ve mucize gösterici kıldı.”

7.3.5. Leyli vü Mecnun

Barlıg tonın eğnidin salıp çüst

Yokluk kemerini bağlaban rüst [LM - 232]

“Varlık elbisesini üzerinden hızlıca çıkararak yokluk kemerini sağlam [bir şekilde] bağla.”

Vahdet güberin elige alğan

‘Uzlet kemerin belige çalğan [LM - 293]

“Bütünlük cevherini eline alıp yalnızlık kemerini beline bağladı.”

7.3.6. Şiban Han Divanı

Ol kāmēt-i ra’nādın andağ ki kāmış boldum

Ol zülfi-i müselşeldin hüdmetka kemer-bestem [SHD - 106b/2]

“O, hoş endamdan o an kamış oldum. O, zincirlenmiş zülüften [dolayı] hizmete başladım.”

Mihrāb u köz ü kaşı çün boldı secde-gāhım

Zünnār (u) kemer-bendim yā Rab manga nedindür [SHD - 54a/1]

“Yâ Rab, [sevgilinin] mihrabı, gözü ve kaşı [benim] ibadet yerim oldu, [onun] hizmetine girmemin sebebi nedir?”

7.3.7. Keşfü'l-Hüdâ

Yâ resûla'llâh! Biz sanga şıdk birle ittibâ' kılıp millet-i İslâm'ğa ihlaş birle i'tikâd etip itâ'at ve inkıyâd kemerin cân belinge bağlap turur biz [293/10]

“Ey Allah’ın Resulü! Biz sana doğruluk ile tâbi olup İslam halkına ihlas ile inanıp boyun eğerez.”

7.3.8. Gülistan Tercümesi

Yana bir çâyife, kerem h'ânını yazıp tururlar ve lutf nidâsını cibânğa idip tururlar ve alınların elge açıp tururlar ve himmet kurun bellerige bağlap tururlar. [GT - 106a/1]

“Zenginlerin başka bir bölümü, cömertlik sofrasını sermişlerdir ve yardım nidasını dünyaya duyurmuşlardır. Onlar, alınlarını halka açmışlar ve iyilik kemerini bellerine bağlamışlardır.”

7.4. Eski Anadolu Türkçesi Eserleri

7.4.1. Cem Sultan Divanı

İşitdi çü bâtif haberin bu dil-i miskân

Himmet kemerin biline bend eyledi sad câ [CSD - VI-69]

“Gaip[ten gelen] haberi miskin gönül duydu, manevi kuvvetle Allah’a sığındı.”

7.4.2. Menâkıb-ı Mevlâna

Cem' olur 'ışk-ıla arja leşker

Şıdk-ıla cümlesi kuşandı kemer [MEM - 261]

“Asker[ler] ona [onun için] aşk ile toplanır, hepsi doğrulukla hizmete hazır duruma geldi.”

8. Sonuç

Kemer bağlamak, Farsçadan Türkçeye doğrudan anlam kopyalaması yoluyla geçmiş bir deyimdir. Bu deyime ilk olarak Karahanlı Türkçesi eserlerinden Kutadgu Bilig’de rastlanmış, sonrasında ise Harezmi, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi dönem eserlerinde tanıklanmıştır. Karahanlı Türkçesi eserlerinden Kutadgu Bilig’de 9, Harezmi Türkçesi eserlerinden Hüsrev ü Şirin’de 2, Kısasü'l-Enbiyâ’da 2, Çağatay Türkçesi eserlerinden Yûsuf u Zelîhâ’da 3, Lutfi Divanı’nda 1, Bedâyi’ül-Vasat’da 1, Vakfiye’de 2, Leyli vü Mecnun’da 2, Şiban Han Divanı’nda 2, Keşfü'l-Hüdâ’da 1; Gülistan Tercümesi’nde 1; Eski Anadolu Türkçesi eserlerinden Cem Sultan Divanı’nda 1, Menâkıb-ı Mevlâna’da 1 tane olmak üzere toplamda 28 kopya deyim tespit edilmiştir. Bu kopya deyimlerin ilk şekli *kur ba-* “kemer takmak, kuşak bağlamak” olarak karşımıza çıkarken Harezmi, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi yazı dillerinde aynı şeklini devam ettirmiş ve farklı türevleri ortaya çıkmıştır. İsmi zikredilen

dönem eserlerinde *katıg kur ba-* “bir işe katı bir şekilde hazırlanmak, sert bir şekilde başlamak”; *kut kur ba-* “devlet kuşağını kuşanmak, saadet kemerini bağlamak”; *şefaaf kurın kurşa-* “şefaaf için hazırlık yapmak”; *kulluk kurını kurşa-* “kulluk (görevini yerine getirmek) için hazırlık yapmak”; *himmet kemerin bağla-* “manevi bir kuvvet ile Allah’a sığınmak”; *adâvet üze kemer bağla-* “hırslanarak düşmanlık etmek”; *risalet kemerin bağla-* “elçiliğe geçmek, elçi olmak”; *yokluk kemerini bağla-* “(mecaz) yokluk kemerini bağlamak”; *uzlet kemerin belige çal-* “yalnızlık kemerini beline bağlamak, yalnızlığa çekilmek”; *himmet kemerin bağla-* “manevi bir kuvvet ile Allah’a sığınmak”; *itâ’at ve inkıyâd kemerin bağla-* “(birine) itaat etmek, boyun eğmek” gibi türevleri ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Abik, A. D. (2024). Nevâî’nin Üç Eserinde Deyimlerin Farsça ile Karşılaştırılması. *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 211-222.
- Akalın, M. (1986). Baytaratü’l-Vâzih (İnceleme-Metin-İndeks). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Aksoy, Ö. A. (1984). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alyılmaz, C. (2003). Bugut Yazıtı ve Anıt Mezar Külliyesi Üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 11-21.
- Arat, R. R. (2008). Kutadgu Bilig - Yusuf Has Hacib. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Argunşah, M., & Güner, G. (2022). Codex Cumanicus. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Arslan Erol, H. (2008). Eski Türçeden Eski Anadolu Türçesine Anlam Değişmeleri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (2019). Rabgüzi Kışaşü’l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) - Giriş - Metin - Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Balcı, M. (2014). Türkçe Farsça İlişkileri. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2015). Türkçenin Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Burhan-ı Kati Tercemesi, Cildi Evvel Matbaa-i Amire 1387 (19 Recep); Cild-i Sani Matbaa-i Amire 1387 (15 Şaban).
- Câferoğlu, A. (1993). Eski Uygur Türçesi Sözlüğü. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Cin, A. (2011). Türk Edebiyatının İlk Yûsuf u Züleyhâ Hikâyesi - Ali’nin Kıssa-yı Yûsuf’u. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çatıkkaş, M. A. (2009). Firdevsî-i Rûmî - Süleymannâme-i Kebîr. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çelik Şavk, Ü. (2011). Ali Şîr Nevayî - Leylî vü Mecnûn. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çetin, E. (2017). Çinceden Uygurcaya Çevrilen Metinlerde Ağız, Köz ve Yüz Sözlere ile Kurulmuş Deyimler. *Intenational Journal of Language Academy*, 5(9), 433-440.

- Dağstanlıoğlu, B. E. (2018). Hüseyin-i Hârezmî - Keşfü'l-Hüdâ - Doğu Türkçesiyle Yazılmış bir Kaside-i Bürde Şerhi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dankoff, R. (1983). Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig), A Turko-Islamic Mirror for Princes. Chicago-London: The University of Chicago Press.
- Derleme Sözlüğü VI, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eker, S. (2009). Türk-İran Dil İlişkilerinde Divanü Lugâti't-Türk Tanıklığı. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 39/70-85.
- Eker, S. (2009). Divanü Lugâti't-Türk ve İran Dillerinden Kopyalar Üzerine I.. *Intenational Journal of Central Asian Studies*, 13, 233-283.
- Eker, S. (2010). Türkçe-Farsça Dil İlişkilerinde Anlam Kopyaları Üzerine. *Prof. Dr. M. Cihat Özönder'in Anısına Sosyoloji Yazıları 1*. Ed. : Nevin Güngör Ergan-Esra Bucu-Birsen Şahin. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Eker, S. (2012). .Orta Asya'nın Gizemli Halkı: Soğdlular Soğd ve Soğdca. *Türkbilgi*, 24, 77-92.
- Eker, S. (2013). Türk-İran Dil Temasları - I Türk-İran Dilbilimsel Coğrafyasına Genel Bir Bakış, (Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Ed. Bülent Gül). Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü. s. 491-500.
- Elmalı, M. (2009). Daşakarmapathaavadānamālā (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- Erdal, M. (1991). Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon. Volume: 1-2. Wiesbaden.
- Erdal, M. (2004). A Grammar of Old Turkic, Handbook of Oriental Studies Brill. Leiden-Boston, XII+575.
- Erdem Uçar, F. M. (2015), Gedâyî Dîvânı İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (1999). Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergene, O. (2017). Sadî - Gülistan Tercümesi (Çev. Sibîcâbî). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ersoylu, H. (2001). Lokmanî Dede - Menâkıb-ı Mevlâna, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gömeç, S. Y. (1997). Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2000). Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hasan Amid (1372). Ferheng-i Amid (Dü cild). Tahran.
- Hatiboğlu, V. (1982). Türkçenin Sözdizimi. Ankara: DTCF Yayınları.
- Johanson, L. (2002). Structural factors in Turkic Language Contacts. Richmond: Curzon Press.
- Karaağaç, G. (1997). Lutfi Divanı Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (1994). Erzurumlu Darîr - Kissa-i Yusuf. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karasoy, Y. (1998). Şiban Han Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Kaya, Ö. (1996). Alî Şîr Nevâyî - Fevâidü'l-Kiber. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, C. (2014). Uygur Harfli Rızvan Şah ile Ruh-Afza Hikâyesi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Khabbazi, L. (2017). Türkçe Soğdça Bir Belgenin Işığında Türkçe ve Soğdçanın Karşılıklı Etkileşiminin İncelenmesi (Çev. Umut Başar). *Gazî Türkiyat*, 20, 211-223.
- Kılıç, F. (2020). Mevlânâ Sekkâkî Divanı'nda Geçen Deyimler Üzerine Kavramsal Bir Sınıflandırma Denemesi. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 16, 83-108.
- Korkmaz, Z. (2019). Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köktekin, K. (2013). Yûsuf Emiri Dehnâme. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köktekin, K. (2023). Yûsuf-ı Meddâh Varka ve Gülşah (İnceleme-Metin-Dizin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kuzakçı, B. (2022). Soğd-Türk İlişkileri (V-VIII Yüzyıllar). Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- Le Coq, A. von. (1922). Türkische Manichaica aus Chotscho III.. Berlin.
- Olgun İ. (1972). Farsça ve Türkçe Atasözleri ve Deyimler Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 20, 153-172.
- Özçamkan Ayaz, G. (2023). Zemahşerî Mukaddimetü'l-Edeb Paris ve Yozgat Nüshaları (Giriş-Metin-Dizin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özçelik, S. (2016). Dede Korkut -Diresden Nüshası - Giriş, Notlar I. Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özçelik, S. (2016). Dede Korkut -Diresden Nüshası- Metin, Dizin II. Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sims-Williams, N., & Hamilton, J. (1990). Corpus Inscriptionum Iranicarum. *Part II*, Vol III.
- Steingass, F. (1963). A Comprehensive Persian-English Dictionary, Fifth impression. London.
- Şen, S. (2017). Eski Türkçenin Deyim Varlığı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şimşek, Y. (2016). Karahanlı Türkçesi Dönemi Kur'an Tercümelerinde Rylands Nüshasında Farsça Tercüme Etkisi Üzerine Mülâhazalar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 55, 11-27
- Şimşek, Y. (2019). Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümesi (Meşhed Nüshası [293 No.], Giriş – Metin - Dizin), (2 Cilt). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şimşek, Y. (2020). Arapça-Türkçe Deyim Kopyaları Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 60, 101-114.
- Şimşek, Y., & Kaynak, F. (2023). Hâmidî Yûsuf u Zelihâ (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şükûn, Z. (1977). Farsça-Türkçe Lûgat - Gencine-i Güftar Ferhengi Ziya. İstanbul: Milli Eğitim Basımevı.
- Tarama Sözlüğü (1995). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1997). Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı. Ankara: Simurg Yayınları.
- Tietze, A. (2023). Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati. Türkiye bilimler Akademisi.
- Topaloğlu, A. (1989). Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Toparlı, R. (1992). İrşâdü'l-Mülûk Ve's-selâtîn. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Toparlı R., Çögenli, M. S., & Yanık, N. H. (2000). Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R.; Vural, H. & Karaatlı, R. (2007). Kıpçak Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., & Argunşah M. (2014). İslâm - Mu'înü'l-Mürîd (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk, V. (2015). Ali Şîr Nevâyî Vakfiye (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım). Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Türk, V., & Doğan, Ş. (2015). Ali Şîr Nevâyî Hayretü'l-Ebrâr. Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Türkay, K. (1988). Ali Şîr Nevâyî Bedâyi'ü'l-Vasat [İnceleme-Metin-Dizin]. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Uğurlu, M. (1984). Munyetü'l-Guzât - Metin – İndeks. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Uzuntaş, H. (2019). Uygur Harfleriyle Yazılmış Çağatayca Seyfû'l-Mülûk Hikâyesi'nin Transkripsiyonu, Çevirisi ve Sözlüğü. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ünlü, S. (2004). Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (Tiem 235v/3-450r7) (Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Wilkins, J. (2021). Handwörterbuch des Altuigurischen. Altuigurisch - Deutsch - Türkisch/Eski Uygurcanın El Sözlüğü. Eski Uygurca - Almanca - Türkçe. Universitätsverlag Göttingen.
- Yılmaz, O. (2019). Lisânü'l-Acem Ferheng-i Şu'ûrî I-IV. Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Yüce, N. (2014). Mukaddimetü'l-Edeb H'vârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüşası. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İnternet Kaynakları

<https://sozluk.gov.tr/>

Ek-1: Kısaltmalar

BK: Burhan-ı Kati

BV: Bedâyiü'l-Vasat

BV: Baytaratü'l-Vâzih

CC: Codex Cumanicus

CSD: Cem Sultan Dîvânı

Çağ.: Çağatay

DK: Dede Korkut

DKPAM: Dasákarmapathaavadānamālā

- EAT:** Eski Anadolu Tükçesi
FK: Fevayidü'l-Kiber
FŞ: Ferheng-i Şu'ûrî
GD: Gedâyî Dîvânı
GT: Gülistan Tercümesi
Har.: Harezmi
HE: Hayretü'l-Ebrâr
HŞ: Hüsrev ü Şirin
KE: Kışaşü'l-Enbiyâ
Kar.: Karahanlı
Kıp.: Kıpçak
KT: Kur'ân Tercümesi
KY: Kıssa-yı Yûsuf
LD: Lütfî Dîvânı
LM: Leyli vü Mecnun
ME: Mukaddimetü'l-Edeb
MG: Münyetü'l-Guzât
MEM: Menâkib-ı Mevlâna
MM: Mu'înü'l-Mürîd
RŞR: Rızvan Şah ile Ruh-Afza Hikâyesi
SK: Süleymannâme-i Kebîr
SMB: Seyfû'l-Mülûk ve Bedü'l-Cemâl Hikâyesi
ŞHD: Şiban Han Dîvânı
TS: Tarama Sözlüğü
VF: Vakfiye
YZ: Yûsuf u Zelîhâ

Extended Abstract

Language is a dynamic communication tool that enables communication between people and allows feelings, thoughts or desires to be transferred to the other party in terms of sound, shape and meaning. This tool, which has its own rules, creates a systematic structure by combining sounds and symbols in a certain order. This structure reflects the social, cultural and political aspects of the society it is in and helps determine the identity of that society while also increasing its interaction with other societies. Since the early periods of history, societies and, accordingly, intercultural interaction have caused languages to mutually influence each other. While this process has sometimes been limited to the exchange of words, sometimes it has led to the borrowing of grammatical elements or formulaic expressions. As a result, an increase in the number of foreign elements has been seen in some recipient languages, and changes have also occurred in their syntactic structures. This process has paved the way for language to take on the task of preserving and enriching the cultural memory of societies rather than being a mere means of communication; it has also caused the languages of societies that are productive in science and culture to become more dominant and, in turn, the influence of the languages of underdeveloped societies to gradually decrease.

The term copying means reproduction of an element of one language into another. Johanson, who divides copying into general and selective copying, defines general copies as the copying of a unit of the foreign code into the basic code as a whole. He explains selective copies as copying of one of the structural features such as material, meaning, combination, and frequency instead of all formal features. In order for the copying process to take place between two languages, those societies must have social, economic, commercial, and cultural relations. Many words have been borrowed from Persian to Turkish since ancient times.

The fact that Turkish has had various relations with Sogdian since ancient times has led to the emergence of copying between these two languages. The expression “kemer bağlamak” stands among these. First of all, when the word belt is examined in the historical Turkish language field, it is seen that it is used in the following ways: kur, beldürük, Tai-yin, belt, and belt. To tie a belt or in other words to gird one's belt means "to be ready for something, to enter service" in Persian, and also in Persian it has variants such as kemer miyân, miyân bend, kemer best, beste-yi kemer. The first works in which the word kemer bağ was written as an idiom were works of Karakhanid Turkish. While the forms *ķur ba-* "to wear a belt, to tie a sash" and *ķut ķur ba-* "to tie the belt of fortune" are found in *Kutadgu Bilig*, the same form or different derivatives are found in the written languages of Khwarezm, Chagatai and Old Anatolian Turkish. In Karakhanid Turkish texts, *kut kur ba-* "to gird one's state belt, to tie the belt of happiness"; In Khwarezm Turkish texts, two different versions are seen, such as *şefaät kurın kurşa-* "to make preparations for intercession" and *kulluk kurını kurşa-* "to make preparations for servitude (fulfilling one's duty)", while in Chagatai Turkish texts, there are the following variants: *himmet kemerin bağla-* "to take refuge in Allah with a spiritual force"; *'adävet üze kemer bağla-* "to become hostile out of greed"; *risälet kemerin bağla-* "to become an ambassador, to be an ambassador"; *yoķluk kemerini bağla-* "to fasten the belt of absence (metaphorically)"; *'uzlet kemerin bellige çal-* "to tie the belt of loneliness around one's waist, to withdraw into loneliness"; in Old Anatolian Turkish, there are the following variants: *himmet kemerin bağla-* "to take refuge in Allah with a spiritual force". A total of 28 copied idioms have been identified, including 9 in the Karakhanid Turkish works *Kutadgu Bilig*; 2 in the Khwarezm Turkish works *Hüsrev ü Şirin*, 2 in *Kısasü'l-Enbiyâ*; 3 in the Chagatai Turkish works *Yûsuf u Zelîhâ*, 1 in *Lütfi Divanı*, 1 in *Bedâyi'ül-Vasat*, 2 in

Vakfiye, 2 in Leyli vü Mecnun, 2 in Şiban Han Divanı, 1 in Keşfü'l-Hüdâ; 1 in Gülistan Terümesi; 1 in the Old Anatolian Turkish works Cem Sultan Divanı, 1 in Menâkıb-ı Mevlâna.